

основі їх аналізу Наталія Гавдида обґрунтовує близькість світобачення і світосприйняття обох митців-ліриків, які передавали “враження побаченого, пропущене крізь призму душі”. Це дозволяє їй говорити про спільні ознаки творчої манери поетів-живописців, образного типу їх мислення. Цікавим видається і твердження дослідниці про асоціації Б. Лепкого, які виникали у нього під час читання повістей “Княжна”, “Варнак”, “Наймичка”, “Художник”, поеми “Неофіти”, із жанрами сакрального живопису: прозові – з іконами (станкове малярство), поетичні – з фресками (монументальний живопис) (с. 143).

Особливу увагу авторка рецензованої монографії приділяє аналізу оповідань “Дивак”, “Образ”, “Чорні діаманти”, “Ікона”, які містять автобіографічний елемент, а тому є важливим джерелом вивчення технології творчості Б. Лепкого, своєрідної техніки написання картин, формування його особистості як оригінального митця (“Дивак”), становлення і реалізації художнього задуму маляра, моделювання його внутрішнього світу у момент творчого натхнення (“Образ”), проблеми протистояння митця і маси (“Чорні діаманти”), осмислення символіки творів сакрального живопису і розуміння категорій “прекрасне”, “духовне”, “божественне” (“Ікона”). Літературні твори на малярську тематику демонструють мистецтвознавчі зацікавлення Б. Лепкого, його вміння глибоко розкривати суть ідейно-духовного образу за допомогою малярських технік. Але поза увагою авторки монографії залишився модерністський дискурс цих оповідань, які прочитуються у контексті символізму та імпресіонізму ХХ ст.

Вагомим внеском у лепкознавство стали глибокі роздуми Н. Гавдида з приводу основних ознак художньої манери митця у творах синкретичного характеру: поезіях у прозі “Шумка”, “Ліричне інтермецо”, “Дівчинка з квітками”, “Легенда”, “Вертають”, віршах “Острів смерті” (До образу Бекліна), “Намалюй мені, друже, картину”, у яких органічна єдність музично-літературно-малярського образу розкриває трагізм змодельованих автором ситуацій – смерті, емоційної напруги, ностальгії та ін. Серед них Н. Гавдида відзначає інтертекстуальність та алюзійність (картини “Сільський похорон” О. Куриласа, “Магдалина кається” В. Тиціана), контраст кольорів (білий – чорний, золотий – синій), засоби світлотіні, бінарні опозиції (життя – смерть, любов – ненависть), психологізм, міфологічні ремінісценції та ін. Важливо, як обґрунтовано вважає дослідниця, що основним засобом художнього вираження почуттів, внутрішнього світу героїв, конфлікту між ними став колір. Тому за жанром це переважно ескізи, написані в імпресіоністському (“Шумка”, “Ліричне інтермецо”) чи експресіоністському (“Дівчинка з квітками”) стилі. Таким чином, малярський хист Б. Лепкого зумовив високий тематичний і формотворчий рівень його лірики і прози, а живописні ремінісценції визначили майстерне перекодування знаково-символічних систем, особливо у прозі митця.

Варто зазначити, що рецензована монографія вражає чисельною бібліографією (352 позиції), яка містить невідомі джерела й діаспорні матеріали М. Голубця, С. Гординського, В. Державина, П. Карманського, М. Климишина, В. Лева, Л. Лепкого, О. Луцького, Є.-Ю. Пеленського, В. Сімовича, Р. Смаль-Стоцького, Р. Смика та ін. Авторка широко залучає архівні матеріали фондів Бібліотеки ім. О. Ольжича (м. Київ), Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (м. Львів), Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці), Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (м. Київ), Музею Богдана Лепкого (м. Бережани), Ягеллонської бібліотеки (м. Краків). Зокрема, до аналізу долучається велика епістолярна, публіцистична та мистецтвознавча спадщина письменника, що, без сумніву, робить висновки більш виваженими та аргументованими. Завдяки цьому дослідження займає помітне місце серед лепкознавчих студій, стає прикладом плідної і систематичної пошукової роботи, яка вимагає міждисциплінарних підходів і акцентів.

Вважаємо, що монографія Н. Гавдида – новаторське й цілком самобутнє явище в науковому дискурсі сучасного лепкознавства. Вона, залучаючи новітні літературознавчі методики дослідження синкретичної, а тому багатогранної творчості Б. Лепкого, відкриває нові обрії осмислення й рецепції процесу міжкультурної комунікації, мистецького синкретизму, зрештою первинної інкультурації Богдана Лепкого.

Лариса Горболіс, проф. (Суми)

Дискурсивні виміри «Кавказу» Тараса Шевченка

(Ткачук О. М. Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі. Навчальний посібник. – Тернопіль: Медобори, 2012. – 131 с.)

Адресований студентам, учителям і старшокласникам навчальний посібник пропонує перевірений багаторічною науковою практикою О.Ткачука алгоритм роботи з текстом, вчить аналізувати твір, застосовувати різноманітні методи, акцентуючи на відкритості тексту для інтерпретатора. У вступній частині праці автор зауважив, що «поема «Кавказ» Тараса Шевченка як твір

є особливо унікальним текстом, тобто метатекстом, що своїм семантичним полем інструментально (у філософському розумінні) та інтертекстуально кореспондує з іншими текстами... Текст Кавказу, структурований у поему, прочитується крізь оптику герменевтичних, структуральних, інтердисциплінарних, етико-моральних, історіософських концепцій... Поема «Кавказ» як текст Тараса Шевченка відкрита для текстуальних та позатекстуальних за характером епох і культур тлумачень, сягаючи своїм семантичним полем в античну, середньовічну, новітню епохи, виявляючи свою зорієнтованість на суспільні, філософські й культурні явища людства» (с. 4). Ці думки стали вихідними й важливим для обраних О.М. Ткачуком шляхів аналізу поеми як цілісної й семантично завершеної структури, «первинної даності гуманітарно-філософського мислення» (за М. Бахтіним).

Автор навчального посібника чітко означив основні й уповні продуктивні напрямки дослідження «Кавказу» Т. Шевченка: антиколоніальні мотиви поеми Т. Шевченка «Кавказ» у контексті суб'єктивного дискурсу романтичної поеми; орієнтальний дискурс Кавказу та однойменна поема Тараса Шевченка; концепт прометеїзму в структурі поеми; семантика образу Прометея в українській літературі.

Досліджуючи антиколоніальні мотиви «Кавказу» Т. Шевченка, О. Ткачук зауважує типологічну спорідненість поеми з творами Дж. Байрона, Персі Біші Шеллі, Вордсворта, Самюела Тейлера Кольриджа, Адама Міцкевича, Шандора Петефі, Генріха Гейне в *жанровій матриці*, а також щодо наявності ліричного начала, своєрідності героїв, структурної організації творів, ліричного формату моделювання картини світу, підкреслюючи спільне, відмінне та своєрідне у творах письменників, позиціонуючи поему «Кавказ» Т. Шевченка як феноменальне мистецьке явище в українській та європейській поезії XIX ст. Унікальність поеми Т. Шевченка в художньому освоєнні східної тематики допомагає досягнути також означений у навчальному посібнику світовий контекст: твори О.Пушкіна, В. Кюхельбекера, Л.Арагона, О. Бестужева-Марлінського, М. Лермонтова, Л. Толстого. Свої думки О.М.Ткачук достатньо аргументує, підтверджує відповідними тезами з праць відомих учених – І.Франка, О.Білецького, М.Зерова, М.Бахтіна, І.Дзюби, Ю. Івакіна, Валерії Смілянської, Ніни Чамати, Є. Нахліка та ін., що посутньо конкретизують напрямок досліджень, позаяк зосереджують у собі концептуально важливі позиції, як, скажімо, думка І.Дзюби: «Він (Т. Шевченко. – Л. Г.) не тему розкривав, а себе, стан свого «Я» в ті хвилини високого гніву і болю» (с. 13).

Олександр Ткачук досить повно висвітлив контекст мистецького освоєння теми Кавказу російськими письменниками, апелюючи до творів тих, хто оспівував кавказьку війну (В. Жуковський, Ф. Тютчев, О. Хом'яков, М. Язиков), а також до літературних зразків письменників (наприклад, О. Полежаєва), які ставили під сумнів «цивілізаційні» переваги російської експансії і, як і Т. Шевченко, висміював царистські ілюзії «добраго царя» (с. 23). Важливість цього викладового матеріалу для студентів полягає у тому, що Олександр Миколайович апелює до текстів згаданих письменників, різних фактів, що надає його думкам і висновкам доказовості й переконливості. Дослідник вдало продовжує заявлену й досить повно реалізований у попередній частині праці порівняльний ракурс, виокремлюючи спільне, відмінне і своєрідне у творах письменників на кавказьку тематику й поемі Т. Шевченка «Кавказ», увиразнюючи таким чином самотність твору українського письменника й відзначаючи протилежні погляди О. Пушкіна і Т. Шевченка на події та долю народів, які захищали себе і свою свободу. «...якщо в Олександра Пушкіна прозвучало гасло: «Скорись, Кавказе!», – висновує дослідник, – то у Тараса Шевченка: «Борітеся – поборете!» (с. 28). Цей матеріал – приклад студентам-філологам, усім, кого цікавлять 1) прийоми й підходи інтерпретації й оперування текстом, 2) процедура добору й аналізу фактів, їх порівняння, аналіз, систематизація й узагальнення. Ці важливі етапи роботи інтерпретатора ефективно працюють на загальну концепцію праці, увиразнюють позицію дослідника.

Місткою для розуміння літературного процесу не лише XIX, але й XX ст. є думка О. Ткачука про те, що «у західноєвропейських літературах доби спостерігалось захоплення східними сюжетами та образами» (с. 31) і чи не найперше тому, що «Схід давав можливість розширити горизонти розуміння людини як неповторної індивідуальності й самотньої духовної величини» (с. 31). Такі висновки концептуально важливі для дослідження проблемно-тематичного, поетикального діапазону поеми Т. Шевченка.

Власне аналіз поеми «Кавказ» Т. Шевченка став логічним продовженням попереднього викладового матеріалу й характеризується ґрунтовністю та глибиною, що засвідчує, скажімо, зазначений на с. 53 – 54 порядковий аналіз твору, з'ясування ролі монологів та різних форм оповідей у композиційному сегменті. Аналізуючи образ Прометея у поемі «Кавказ», О. Ткачук звертається і до праць відомих дослідників творчості Т. Шевченка (О. Білецького, Ю. Микитенка), і до теоретиків літератури (Г.- Г. Гадамера), що сприяє виявленню й розкриттю нових граней поеми українського письменника, її змістового й поетикального наповнення, розуміння ключового образу Прометея, адже «розповісти історію його тлумачення означає розповісти саму історію європейської людності» (Г.- Г. Гадамер, с. 59). На цьому етапі дослідження знову домінуючим є компаративний аспект – Прометей у

Шевченка, Гете, Шеллі – й змістовні висновки: «У добу романтизму, коли творив Тарас Шевченко, спостерігається нова інтерпретація образу Прометея, він означається новітньою семантикою, набуваючи неповторних символів» (с. 60). Ця засаднича для книги О.М.Ткачука думка повторюється і на с. 65, очевидно, щоб у такий спосіб зосередити увагу студентів, наголосити на головному й визначальному в аналізі твору, а також підкреслити, що «Кавказ» Т. Шевченка було написано в річищі романтичної концепції прометеїзму, що експлікувалася в тодішніх літературах Європи. Спираючись на традиції європейської культури, в якій митці (наприклад, Байрон, Шеллі) зверталися до алегорії, символів, гіпербол, Т. Шевченко дбав про універсалізм образу Прометея, опускає чимало мотивів міфів, зосереджуючись на кардинальних проблемах своєї епохи, надаючи міфології й сюжету максимально сучасного звучання.

У широку аналітичну площину інтерпретації «Кавказу», як засвідчує навчальний посібник, потрапляють прийом градації, часопросторові параметри, особливості наративу, відкрита текстова інтерференція, пародіювання, оксиморон, концепт мовчання, гетеродієгетичний наратор, цитатний дискурс, сатирична тональність, гра слів, алітерація, анафора, деміфологізація російських імперських міфів тощо. Аналіз О.Ткачука системний, змістовний і цілісний.

Своєрідним підсумком, умовним «закриттям» аналізу (адже, як відомо, текст не може бути вповні вивченим і потрактованим) є та частина навчального посібника, у якій тезово представлено семантику образу Прометея в українській літературі, на конкретних літературних фактах засвідчено утривавленість у вітчизняному письменстві традиції освоєння образу Прометея. Цитати й міні-коментарі творів І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, А. Малишка, І. Драча, М. Руденка, О. Бердника, попри їх лаконічність, яскраво ілюструють традиції і новаторство художнього трактування цього образу в українській літературі, доводять, що прометеїзм – «це система світовідчуження» (Д. Павличко, с. 107), що образ Прометея в українському письменстві 1) антропологізується й індивідуалізується, 2) став невід'ємним у системі вічних образів, 3) увійшов у метатекст української літератури як символ героїзму тощо. Лапідарність О. Ткачука у подачі цього матеріалу має певний сенс, позаяк, як видається, спрямована прихилити молодь до глибшого вивчення цього питання у рефератах, курсових чи дипломних роботах. А як це робити – викладач продемонстрував власним прикладом.

Два визначальні ракурси дослідження «Кавказу» Т. Шевченка – інтертекст поеми й прометеїзм в орієнтальному дискурсі – у рецензованому навчальному посібнику представлені як органічні взаємозв'язані складники, що доводять полісемантичність дискурсивних вимірів художнього тексту поеми українського письменника.

Завершує працю перелік питань для самоконтролю, які слушно було б доповнити завданнями, а також запитаннями із зазначенням цитат із «Кавказу». Навчальний посібник О. Ткачука «Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі» слушно використовувати на старших і молодших курсах з підготовки майбутніх філологів у процесі читання спецкурсів і спецсеминарів із проблем інтерпретації текстів, а також навчальних дисциплін «Теорія літератури», «Історія української літератури ХІХ ст.», «Культура літературознавчих досліджень» тощо. Своєрідною допомогою посібник стане і для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл.

Людмила Краснова, проф. (Дрогобич)

Ще одна грань шевченкознавства (Назустріч 200-річчю Кобзаря)

(Олександр Ткачук: Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі. – Тернопіль: Тернопільський національний педуніверситет ім. Володимира Гнатюка, 2012. – 132 с.)

Наближається велика урочистість, і чим ближча вона до нас, тим активніше долучається культурна громада до вшанування її. Ось і молодий дослідник з Тернополя долучився до підготовки національного свята. І хоч В. Чуйко нарікає на деяку пасивність у цьому питанні: «Хоч до цієї дати залишилося менше, ніж півтора року, а, як на мене, ні в державі, ні в суспільстві, ні в письменницькому і, ширше, мистецькому середовищах, ні в засобах масової інформації не створено адекватної атмосфери пошанування, осмислення та переосмислення, прискореного наближення до духовного висвіту Тараса»⁵⁶, – перед нами одна з перших ластівок великого пошанівку і наближення до духовного всесвіту Поета, його 200-ліття, 2014 рік.

Олександр Ткачук звернув свою дослідницьку увагу до, здавалося б, вельми відомого,

⁵⁶ Чуйко В. Щире золото в ріднім ґрунті / Володимир Чуйко // Літературна Україна, 22 листопада 2012., № 45. - С. 7.

хрестоматійного тексту поеми «Кавказ» Шевченка. Але, адресуючи власне бачення безсмертного твору студентам, аспірантам, магістрам і взагалі широкому загалу охочих, зумів віднайти і висвітлити нові грані твору і в царині духу, і в царині форми.

У безмежному морі досліджень про Поета О.Ткачук віднайшов ті, що найбільше відповідають його власним магістральним шляхам проникнення в глибини підтексту. Як знавець і дослідник проблеми на рації, він спирається на літературно-теоретичні думки О.Білецького, М.Бахтіна, І.Франка, М.Зерова, І.Дзюби, М. Бердяєва, М. Костомарова, Ю. Івакіна й інших. Але й сам тонко розуміє поетичну неперевершеність шевченкового слова як такого і асоціативність тексту-дискурсу на обширах інтертекстуальності.

Відтак, відштовхнувшись від глибокого, я б сказала, імагогічного теоретичного вступу й обґрунтування, насиченого найновішою і усталеною термінологією (студенти ж бо будуть читати!), автор монографії-посібника переходить до іншого стилю – яскравого, романтично-захоплюючого.

Кавказ як стрижень, як домінанта асоціюється із нестерпним, задушливим повітрям імперії, яке нищило все живе, волелюбне, творче. Й О.М. Ткачук проникливо пише про згубний дух атмосфери, спираючись на яскраві приклади непокори. Кавказ у нього і символ, і амбівалентна домінанта, яка урухомлює сюжет поеми: Кавказ – осередок гніву народу свого і Кавказ – місце, куди цар відправляє на смерть непокірливих. Той же Лермонтов, на якого посилається автор монографії, поет, якого цар відправив на Кавказ згинуть, лишив і вдома нестерпне:

Прощай, немытая Россия,
Страна рабов, страна господ,
И вы, мундиры голубые,
И ты, послушный им народ.
Быть может, за хребтом Кавказа
Сокроюсь от твоих пашей,
От их всевидящего глаза,
От их всеслышащих ушей.

Дослідник прагне розкрити багатовекторність домінанти Кавказ, багатозаровість смислів її і як символу. Й такі прояви символу, як знак, метафора, образ, алегорія, поняття, одухотворення, міф – це не сурогати символу, як вважає К. Свасьян⁵⁷, а різні його іпостасі. І Т.Шевченко геніально використовував цю гнучкість образу, а О. М.Ткачук відчув це і довів у монографії. Стрижневий образ тут вибудовує потужний ряд сенсів і значень в ореолі одухотворення.

Може, й не слід так категорично підтримувати твердження Івана Дзюби про те, що поема «Кавказ» – «найвищою мірою «інтимний твір... Він не «тему» розкривав, а себе, стан свого «Я» в ті хвилини високого гніву й болю»⁵⁸. «Складна суб'єктна організація поеми» – ширше, ніж самовиявлення поетового «Я» або той суб'єктний синкретизм, що навколо ліричного героя. «Кавказ» – поема революційна, гнівна, нетерпляча до пристосуванців, це злет духу і активний заклик до спротиву на всі часи, до всіх поневолених.

Тут переважає не інтимне, а вселюдське, проте й інтимне, особистісне, емотивне – це потужний фон шевченкової творчої індивідуальності. Це – незмінне. Шалений вибух сарказму, гніву й іронії ніби виснажує поета, знесилений, він завершує поему, як і почав – посланієм другові Якову де Бальмену, жертові Кавказу, словами неочікувано ніжними, проникливими:

Вітер тихий з України
Понесе з росюю
Мої думи аж до тебе...⁵⁹

Утворюється своєрідна обрамленість композиції. Ніжність огортає цей твір від присвяти: «Искреннему моему Якову де Бальмену» до щемкого її завершення.

О.М. Ткачук простежив усі випромінювання змісту поеми «Кавказ». А може, й не всі... Підтекст цього твору генія невичерпний до кінця, не все ще декодовано, не вся таїна його розкрила себе.

⁵⁷ Свасьян К. Пробелма символу в сучасній філософії / К. Свасьян. - Єреван : АН Вірменської РСР, 1980. - С. 94.

⁵⁸ Дзюба І. Т.Г. Шевченко. Життя: творчість. □ К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. - С. 328.

⁵⁹ Де Бальмен Яков Петрович (1813-1845), художник, офіцер, загинув на Кавказі.